

Cigány sor(s)

A karácsonyhoz közeledvén mindig felélénkül a könyvpiac, s a dömpingszerű kiadások következtében jó néhány, arra különösen érdemes kiadványra is méltatlanul kevés figyelem jut. *Romano Rác Sándor Cigány sor* című kötete a bántó csend övezte könyvek egyike.

Az *Osiris* Kiadó által gondozott mű egy többeszerre felújított legendás könyvfolyam részeként jelent meg. Abban a „Magyarország felfedezése” sorozatban jutott nyomdafestékhez, amelyet az 1937-es első induláskor *Sárközi György, Erdei Ferenc, Féja Géza, Szabó Zoltán*, az 1968-as új sorozatban *Darvas József, Mocsár Gábor, Diósi Ágnes, László-Bencsik Sándor, Kunszabó Ferenc, Moldova György, Varga Domokos, Végh Antal, Püünkösti Árpád* és mások művei tettek patinássá. Ez a tény – s az, hogy a sorozat szerkesztését, a művek válogatását egy nyolcfős, kivétel nélkül jeles szociológusokból, szociográfusokból álló kuratórium végzi – önmagában is fontos értékjelző. Szükség is van erre, hiszen a cigány származású szerzőt – noha nem ez a mostani az első megjelenése – a hazai olvasóközönségnek eddig csak egy szűkebb köre ismerhette.

Romano Rác Sándor egy, az anyanyelvét is őrző zenész, úgynevezett kárpáti cigány (romungro) családban született meg 1940 áprilisában. Magyarágéban, ebben a – mint az jelen önéletrajzából is kitetszik – különösen és kölcsönösen toleráns nógrádi faluközösségben nevelkedett. Édesapja csak 1950-ben tért haza a szovjet hadifogságból, így a nagyszülők és csakugyan a közösség formálta. Az akkor még isten háta mögöttinek számító település osztatlan képzést biztosító általános iskolájából került egy toborzás kínálta lehetőség és sikeres felvételi vizsga révén a budapesti II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolába. Ott aztán – visszaemlékezése számos példát ad rá – ugyancsak összeütközésbe került személyében az otthonról hozott értékrend és az iskola, a néphadsereg által megkövetelt vasfegyelmé. Csakúgy, mint a Rákosi-kor különösen erősen közvetített elméleti értékrendje és a megtapasztalt valóság ellentmondásai.

Ugyanakkor, ezt is őszintén bevallja: meghatározóan kedvező változásokat is hoztak számára ezek az évek. Olyan tulajdonságokkal vértéződött fel, amelyek egész életpályán jól hasznosultak. Csak másodikos volt még, amikor a történelem erőteljesen közbelépett, 1956-ban kényszerűen megszakadtak a tanulmányai.

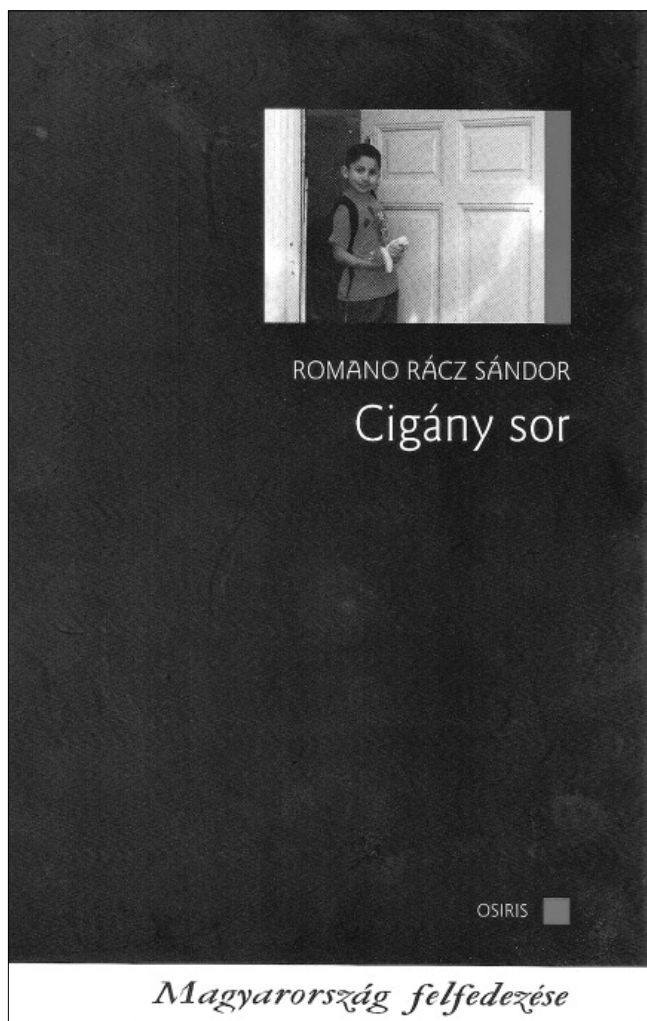
Egy ipari tanulókat képző fővárosi intézetben tanult tovább, 1959-ben kőműves szakmunkás-vizsgát tett, majd később a gimnáziumot is elvégezte, s érettségizett. 1964-1968 között az Ybl Miklós Műszaki Főiskola hallgatója volt, s építőmérnöki végzettséget

szerezett. Harmincöt évesen, a műszaki pályából kiábrándulva, két évig zenét tanult, majd négy-öt évig hivatásos, C-kategóriás előadóművészi engedéllyel a vendéglátóiparban dolgozott, mint nagybőgős. Ezt követően visszatért szakmájába.

A rendszerváltás körüli években megindult roma önszerveződés részese, a *Phralipe* szervezet alapító tagja volt. Mivel nehezményezte, hogy a frissiben megjelent cigány-magyar, magyar-cigány szótárak azt a látszatot keltik, hogy kizárólagosan a romani nyelv lovári dialektusa az igazi, s a magyarországi egyetlen cigány nyelv, nekilátott saját cigány nyelvi közössége szókincsének összegyűjtéséhez. A kárpáti cigány dialektus ugyanis igen jelentős mértékben eltér a lováritól. Alapvető nyelvészeti munkája, a Kárpáti cigány-magyar/Magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan 1994-ben jelent meg. Ugyanebben az évben jelentek meg az első írásai az *Amaro Drom* című roma folyóiratban, majd a későbbiekben a *Kurírban*, valamint az *Élet és Irodalomban* is. Rendszeresen publikált cigány tárgyú esszéket a *Köztársaságban*, majd annak megszűnte után a *Népszabadságban*, később a *Józsefváros* című havilapban is. Az intézmény felkérésére a Budapesti Tanárképző Főiskolán sikeres cigány pedagógiai és nyelvészeti kurzusokat tartott. 1996-ban az ELTE Bölcsészettudományi Karának Neveléstudományi tanszékén az ő vezetésével alakult meg, s működött kilenc éven keresztül a Cigánypedagógiai Szakcsoport.

Néma gyerekek is értse a szavát című pedagógiai tanulmánya a *Gyerekcigány* (1994.) kötetben; *Múlt-jelen-jövő* című „háttér tanulmánya a romapedagógiához” a *Pedagógiai Közleményekben* (1999.); *Romák az Európai társadalomban* című esszé-sorozata a *Józsefváros folyóiratban* (2004.); *Romanyelvismeret* című munkája a *Megközelítések* (2004.) tanulmánykötetben jelent meg.

A cigánysorról az egyetemi katedráig vezető út semmiképp sem nevezhető szokványosnak. Romano Rác memoárkötetében azonban nemcsak ennek az útnak és személyes fejlődéstörténetének érzékletes, színes és olvasmányos leírásától válik különlegessé. Az elbeszélés sajátos technikáját választva, a megélt élethelyzetekről, élményekről szóló sorok időről-időre megszakadnak, hogy helyet adjanak az addigiak tudományos – szociológiai, szociolingvisztikai vagy szociometriás – közbeékelésének. A cigány közösség egy tagja, mint megfigyelt és a közösség létét vizsgáló tudós ez esetben egy és ugyanaz. Így válik valóban értő megfigyeléssé, s érző tudománygyá mindaz a tapasztalás, amire a szerző eddigi életútján szert tett. Így telnek meg élettől a másutt száraz tudományos tézisek, miközben a cigány múlt számos jelensége egyetememes megvilágítást kap.

Ilyen nagyon fontos közbevetés például a cigányok által létrehozott – Romano Rácz által osztályozott – településrészek szerkezeti típusainak összevetése az adott közösség jellegére s működési sajátosságaira gyakorolt hatásaival. A sátor- és kunyhótelepek, a kitérőutas telepek, majd a cigány utcák, cigánysorok. Ugyanilyen érdekfeszítő a cigány közösség különféle csoportkohéziót erősítő szabályozásait, eljárásait számba vevő, összegző magyarázatokat olvasni. Az étkezési és tisztálkodási tabuktól a különféle áthagyományozási technikákon, a feszültségvezető rituális verbális agresszió át, a társválasztási és házassági szokásokig sok, eddig elérhetetlen, vagy csak alig érintett területről tájékozódhatunk. Eddig még nem olvashattunk a cigány csoportok belső létszámszabályozásáról, a csoportosztódási kényszeréről, s annak mechanizmusáról sem. (Az évszázados vándorlások során a kompániáknak mindig ésszerű méretűeknek kellett maradniuk, hogy létszámukkal ne keltsenek olyan félelmeket, amely a külvilágból súlyos reakcióit váltanának ki. Ez később, a letelepedés után is rendező elv maradt, hiszen az azonos kézműves mesterséget űző túlnépesedett csoport – a túlkínálat révén – saját kenyérkeresetét veszélyeztette volna.)

Vannak persze olyan megállapításai is, amellyel vélhetően s remélhetően értelmes és érdemi vitákat válthat ki. Az egyik ilyen a cigányság egységes indiai származását megkérdőjelező gondolatforgácsa lehet. A másik pedig az, amely szerint „nagy melléfogás volt a cigány kisebbséget nemzeti kisebbséggé nyilvánítani”. Az ismertetett szomorú elgondolkodtató személyes tapasztalatokkal kapcsolatos felelés talán túl fog mutatni azon, hogy a cigányság nemzetiségi vagy/és etnikai kisebbséggé lett-e nyilvánítva, s valamiféle belső öntisztuláshoz is elvezethet.

Vélhetően a megélt (és megírt) keserűségek hatására fogalmazott úgy a szerző, hogy a cigány létet az emberiség léte egy alternatívájának tekinti: „Mindaz, amit a cigányság társadalmi, politikai és kulturális kirekesztettsége okául szoktak (szoktunk) felhozni – okozat. Azért nem veszünk részt abban a színdarabban, amit az egész világ játszik, mert mi egy másik darab szereplői vagyunk.”

Érzelmeken kár lenne vitát nyitni, megcáfolni a történelmet pedig lehetetlennel határos. A Romano Rácz-könyv állításainak többsége mindenképpen kiállja az objektív tudományosság próbáját. Akik végigolvassák a művet, keserűségét is bizonyára indokoltan tartják majd. *Apáczai Csere János* megállapítása az ő esetében is igaznak bizonyul: a tudománynak gyökere keserű, de gyümölcse gyönyörűséges.

Az Osiris valóban hiánypótló és élményszerű és sok tekintetben is tovább gondolandó mű hozzáférhetővé tételével gazdagította a hazai szociográfiát, csupán a nagyobb és méltó hírveréssel maradt némileg adós.

Hegedűs Sándor